

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: **Mirosław Łapot**

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

a) dyplom ukończenia 5-letnich studiów wyższych magisterskich, stacjonarnych, z filologii polskiej, uzyskany w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Czestochowie w roku 1999

b) dyplom doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, uzyskany na Uniwersytecie Gdańskim 4 grudnia 2008 r. na podstawie rozprawy doktorskiej: „Opieka i wychowanie ydowskiego dziecka sierocznego w Małopolsce w Drugiej Rzeczypospolitej”. Promotor: prof. AJD w Czestochowie, dr hab. Kazimierz Rędziński; recenzenci: prof. dr hab. Wiesław Theiss (Uniwersytet Warszawski) oraz prof. UG, dr hab. Krzysztof Jakubiak.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

a) 1 września 1999 – 31 stycznia 2009; redaktor w Wydawnictwie Naukowym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Czestochowie, od 2003 r. Akademii im. Jana Długosza w Czestochowie

b) 1 lutego 2009 – do chwili obecnej; adiunkt w Zakładzie Historii i Teorii Wychowania, w 2015 r. przemianowanym na Zakład Podstaw Pedagogiki Akademii im. Jana Długosza w Czestochowie

c) 2010-2014; zatrudnienie na prawach umowy-zlecenia w Gliwickiej Wyższej Szkole Przedsiębiorczości

4. Wskazanie osiągniętych wyników z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 z zm.)

- a. Tytuł osiągnięcia naukowego: *Szkolnictwo żydowskie we Lwowie (1772–1939)*.
- b. Autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy **Mirosław Łapot, *Szkolnictwo żydowskie we Lwowie (1772–1939)*, Wydawnictwo AJD w Cz stochowie, Cz stochowa 2016, ss. 591**. Recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Eleonora Sapia-Drewniak (Uniwersytet Opolski), prof. Wszechnicy w tokrzyńskiej w Kielcach, dr hab. Adam Winiarz.
- c. Omówienie celu naukowego wyżej wymienionej pracy i osiągniętych wyników

Głównym celem omawianej monografii była rekonstrukcja i analiza funkcjonowania szkolnictwa żydowskiego we Lwowie na tle przemian dokonujących się w oświacie w Galicji przedautonomicznej, autonomicznej oraz w Drugiej Rzeczypospolitej. Przyjęta koncepcja badawcza umożliwiła analizę i interpretację faktów w związku przyczynowo-skutkowym z obiektywnymi warunkami rozwoju szkolnictwa (politycznymi, prawnymi i ekonomicznymi), a także zwartościowanie osiągnięć oświatowych żydów lwowskich w ramach chronologicznych pracy.

Na wybór przedmiotu badań wpłynął fakt, iż szkolnictwo żydowskie w stolicy Galicji, uważanej za jedno z centrów kultury żydowskiej w Europie środkowo-Wschodniej, rzadko było przedmiotem zainteresowania badaczy oświaty oraz diaspory żydowskiej na ziemiach polskich. Przyczyn słabego rozpoznania zagadnienia było kilka. Otóż historycy oświaty wcześniej zajmowali się szkolnictwem polskim, a od czasu powstania niepodległej Ukrainy – także ukraińskim, niemieckim, natomiast naukowcy badający losy żydów skupiali się głównie na Holokauście. Badaniom tym nie sprzyjało także rozproszenie materiałów źródłowych w archiwach i bibliotekach polskich i ukraińskich oraz brak dostępu do archiwów lwowskich. W ten sposób powstała luka w badaniach nad szkolnictwem na ziemiach polskich w dobie zaborów i II Rzeczypospolitej oraz w badaniach judaistycznych w XIX i na początku XX w., którą wypełnia omawiana rozprawa.

O wadze podjętych badań i potrzebie ich realizacji świadczy fakt, że zgłoszony przeze mnie w 2010 r. na konkurs Sonata Narodowego Centrum Nauki projekt badawczy „Szkolnictwo żydowskie we Lwowie w latach 1772–1939”, to samy z tytułem monografii, uzyskał pozytywną opinię recenzentów i przyznano grant na jego realizację w latach 2011–2015.

Literatura przedmiotu bada jest skromna. Ogranicza się ona do opracowań historyka żydowskiego Majera Bałaban, pochodzących głównie z okresu międzywojennego¹, oraz współczesnych badań, podejmowanych przez takich autorów, jak Kazimierz Rodziński, Rachel Manekin czy autor omawianej rozprawy². Informacje na temat szkolnictwa żydowskiego we Lwowie są rozproszone w kilku innych opracowaniach dotyczących, czy to dziejów szkolnictwa w tym mieście i Galicji³, czy też dziejów Żydów lwowskich⁴, przy czym nie ukazują one pełnego obrazu o wiaty wyznawców judaizmu w interesującym mnie okresie.

Niezadowolający stan badań wymusił poszukiwania materiałów źródłowych, na nich przede wszystkim oparłem rozprawę habilitacyjną. Stanowią je dokumenty rękopiśmienne, sprawozdania i opracowania statystyczne, prasa galicyjska, wspomnienia i dzienniki. Kwerendy przeprowadziłem w składnicach dokumentów w Polsce i na Ukrainie, a mianowicie w: Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Bibliotece żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Bibliotece Naukowej im. Iwana Stefanyka we Lwowie. Najważniejsze i najbogatsze materiały odnalazłem w archiwach lwowskich. Zgromadzony materiał źródłowy był różnej proveniencji: stanowiły go dokumenty władz o wiatowych, inspektorów szkolnych, organów utrzymujących szkoły i nimi zarządzających, wreszcie samych szkół. Składały się na to: korespondencja władz o wiatowych, korespondencja szkolna, sprawozdania z wizytacji i z konferencji nauczycielskich, statystyki szkolne, akta personalne nauczycieli, sprawozdania z działalności szkół i druki okolicznościowe.

W pracy wykorzystałem także źródła drukowane oraz materiały statystyczne. Zaliczają się do nich wydawnictwa urzędowe CK Rady Szkolnej Krajowej, CK Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej we Lwowie oraz Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego, a także tzw.

¹ M. Bałaban, *Herz Homberg i szkoły józefińskie w Galicji (1787–1806)*. (Studium historyczne), [w:] tenże, *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia*, Warszawa 1920; tenże, *Historia projektu szkoły rabinów i nauki religii mojżeszowej na ziemiach polskich*, Lwów 1907;

² K. Rodziński, *Żydowskie szkolnictwo wiek w Galicji 1813–1918*, Czestochowa 2000; K. Rodziński, *Fundacyjne szkolnictwo żydowskie w Galicji w latach 1881–1918*, Czestochowa 1997; R. Manekin, *The moral education of Jewish youth: the case of Bne Zion*, [w:] *The Enlightenment in Bohemia: religion, morality, and multiculturalism*, red. I. Cerman, R. Krueger, S. Reynolds, Oxford 2011; tenże, *Naftali Herz Homberg: the Man and the Myth*, "Zion" 2006, nr 7; M. Łopot – zob. Załącznik 3 *Dorobek po uzyskaniu stopnia doktora (po 2009)*.

³ [I. Planer], *Szkoła miska im. Czackiego*, [w:] M. Baranowski, *Historia szkół ludowych królewskiego stołecznego miasta Lwowa*, Lwów 1895; A. Załucki, *Szkolnictwo ludowe w ród ludności żydowskiej w wietle cyfr w r. 1902*, Lwów 1904; *Almanach i Leksykon ydostwa polskiego*, t. 1, Lwów 1937; *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, t. I, Warszawa 1938; M. Pkowska, *Lwowskie zakłady dla głuchych i niewidomych dzieci w latach 1830–1914*, Kielce 2003

⁴ W. Mełamed, *Jewrei wo Lwowi (XIII–pierwaja połowina XX wieka)*. *Sobytyja, obszczestwo, ljudi*, Lwów 1994; M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczno żydowskich w monarchii habsburskiej 1774–1914*, Prace Pedagogiczne CXXIV. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2034, Wrocław 1998.

szematyzmy galicyjskie, sprawozdania szkół i towarzystw utrzymujących żydowskie placówki o wiatowe i opiekę cze.

Bogatym źródłem wiedzy okazało się czasopiśmiennictwo. Realia o wiatowe drugiej połowy XIX i początku XX w. opisywano przede wszystkim na łamach „Szkoły” i „Muzeum”. Stosunek żydów do szkoły publicznej poznałem dzięki m.in. „Ojczyźnie”, „Izraelicie”, „Hamaorowi”, „Wschodowi” i „Przeładowi Społecznemu”.

Kolejny rodzaj źródeł stanowiły pamiętniki i wspomnienia. Niestety, materiał memuarystyczny, do którego udało się dotrzeć, ograniczał się do krótkich wzmianek na temat czasów szkolnych nielicznych żydów, którzy przeżyli Holocaust. Niewiele więcej informacji na temat uczniów żydowskich i relacji z nimi przekazali polscy oraz ukraińscy pamiętnikarze.

Punktem wyjścia badań uczyniłem społeczno-żydowski Lwów oraz ewolucję systemu szkolnego w ramach chronologicznych badań. W rozdziale I wyodrębniłem główne determinanty rozwoju owiaty w ród wyznawców judaizmu. Ustaliłem, iż szkolnictwo żydowskie we Lwowie w latach 1772–1939 rozwijało się w ścisłym związku z sytuacją polityczną, prawną, owiatową i społeczną na terenie Galicji. Zmiany ustroju politycznego (epoka przedautonomiczna, autonomiczna, I wojna światowa i Druga Rzeczpospolita), równouprawnienie ludności żydowskiej, reformy owiatowe (ustawy szkolne z lat 1774, 1805, 1869, 1883, 1895, 1919, 1922, 1932) i prądy pedagogiczne (felbigeryzm, pestalocyzm, herbartyzm, szkoła pracy i „nowe wychowanie”) oraz postępująca modernizacja społeczno-żydowskiej (pod wpływem haskali, syjonizmu i socjalizmu) były impulsami pobudzającymi rozwój owiaty wieckiej, a jednocześnie nie osłabiającymi tradycyjny model kształcenia.

Następnie zrekonstruowałem organizację i przeanalizowałem funkcjonowanie szkół żydowskich różnych szczebli i rodzajów kształcenia. W rozdziale II zajęłem się szkołami elementarnymi. Zaliczyłem do nich chedery, wiek bowiem uczyszczania do nich dzieci żydowskich w dużej mierze pokrywał się z obowiązkim szkolnym realizowanym w szkołach ludowych. Ustaliłem, że aż do czasów powołania RSK chedery były najbardziej rozpowszechnionym modelem kształcenia w ród żydów lwowskich. Dopiero w okresie autonomii galicyjskiej rozpoczął się proces przejmowania kontroli przez władze owiatowe nad mełamedami i ich szkołami. Zapoczątkowało go ustawodawstwo, cedujące nadzór nad chederami na starostwa i określające kryteria przyznawania koncesji dla właścicieli chederów, oraz spis chederów, przeprowadzony przez magistrat lwowski w roku 1874. W kolejnych dekadach poprawiły się warunki sanitarno-higieniczne w tego typu szkołach, a także kwalifikacje mełamedów, skutecznie egzekwowano też od adeptów chederu wypełnianie obowiązku szkolnego w szkołach publicznych. Najbardziej przywiązana do tradycji żydowskiej część uczniów żydowskich realizowała równoległe program kształcenia wieckiego w szkole publicznej oraz religijnego

popołudniami i wieczorami w chederze lub prywatnie. Liczba chederów oraz uczyszczających do uczniów uległa jednak zmniejszeniu. Stan żydowskiego szkolnictwa tradycyjnego był skorelowany ujemnie ze stanem szkolnictwa publicznego, tzn. rozwój tego drugiego powodował regres pierwszego. Niestety, nie zachowały się dokumenty pozwalające na odtworzenie stanu szkolnictwa chederowego we Lwowie w okresie międzywojennym. Chedery we Lwowie istniały, lecz ich wpływ na masy nadal słabł.

Do owiaty elementarnej zaliczyłem także edukację przedszkolną (co uzasadniłem we wstępie). W trakcie badań nad pierwszymi placówkami o wiatowymi dla dzieci w wieku przedszkolnym ustaliłem, że freblówki (przedszkola) tworzono w celu wstępnego zaznajomienia z językiem polskim dzieci żydowskich, idących później do szkół publicznych. Pierwsze freblówki powołała gmina żydowska w ostatniej dekadzie XIX w. przy szkołach wyznaniowych im. A. Kohna. W sumie w okresie autonomicznym istniały trzy gminne freblówki – w ich utrzymaniu partycypował także magistrat lwowski, zainteresowany zapoznaniem najmłodszych żydów z językiem polskim – i dwie prywatne, a także jedna publiczna przy szkole im. Sobieskiego. W latach 1918–1939 żydowskie placówki edukacji przedszkolnej rozwinęły się pod względem ilościowym i jakościowym. Początkowo były one utrzymywane przez towarzystwa i osoby prywatne i wiązały się z akcją pomocy sierotom i dzieciom opuszczonym w czasie I wojny światowej. Przytułki sieroce stopniowo przekształcano w ochronki i freblówki, a funkcję opieki coraz szerzej rozszerzono o wychowawczą i kształcącą. Wiadomo, że przed II wojną światową we Lwowie istniało 8 żydowskich przedszkoli (ochronek) prywatnych. Dzieci żydowskie korzystały także z przedszkoli publicznych, istniejących przy szkołach powszechnych.

Następnie zajęłem się szkołami ludowymi (powszechnymi) dla dzieci żydowskich. Przeprowadzone badania umożliwiły wyodrębnienie głównych etapów kształtowania się wiekowych szkół żydowskich we Lwowie szczebla elementarnego. Pierwszy etap otwiera powołanie pod koniec wieku XVIII szkół niemiecko-żydowskich, tzw. hombergowskich. Ich organizacja była elementem szerszego programu uspołecznienia ludności żydowskiej na przyłączonych do monarchii habsburskiej terenach Galicji i Bukowiny. Choć nie przyniósł on powodzenia – twórca szkół Herz Homberg musiał opuścić Galicję, a szkoły upadły – był precedensem dla kolejnych prób powołania owiaty wiekowej w ród ludności starozakonnej.

Początek drugiego etapu w rozwoju szkolnictwa żydowskiego wyznacza utworzenie w roku 1843 wiekowej szkoły wyznaniowej, prowadzonej przez gminę żydowską we Lwowie. Od nazwiska jej założyciela szkoła przyjęła imię Abrahama Kohna. Jej cele były podobne jak w przypadku szkół hombergowskich, w odróżnieniu jednak od nich – nie były narzucone odgórnie przez administrację austriacką, lecz wyszły z rodowiska samych żydów lwowskich.

Szkoła była dziełem zwolenników haskali, żydowskiego oświecenia, dzięki do uobywatelenia ludności starozakonnej. Przetrwiała aż do wybuchu II wojny światowej, zapewniając wykształcenie wieckie wielu pokoleniom żydów lwowskich. Placówka ta przechodziła kilka etapów rozwoju – w 1855 r. utworzono jej dwie filie, w postaci szkół trywialnych, w roku 1874 z trzech szkół utworzono dwie główne, a w 1890 zreformowano je, wprowadzając język polski jako wykładowy i tworząc osobne szkoły męskie i żeńskie. I wojna światowa przyczyniła się do upadku szkoły żeńskiej; pod administracją polską działała nadal szkoła męska. Badania podłubne umożliwiły uchwycenie procesu zmiany pochodzenia społecznego uczniów tej placówki – podczas gdy w okresie przedautonomicznym i wczesnej autonomii szkoła skupiała dzieci z rodzin akceptujących potrzeby asymilacji, to pod koniec XIX w. i na początku XX jej uczniowie rekrutowali się z rodowisk najbardziej nieprzejednanych wobec szkoły publicznej. W odróżnieniu bowiem od pozostałych szkół ludowych, dostępnych w tym czasie dla ludności żydowskiej, dbano w niej szczególnie o tradycję żydowską, naukę religii mojej i języka hebrajskiego, a kadry pedagogiczne stanowili wyłącznie żydzi.

Początek kolejnego etapu w dziejach szkolnictwa żydowskiego w stolicy Galicji wiódł się z powstał w roku 1879 Szkoła Ludowa im. T. Czackiego. Powołanie tej placówki zapoczątkowało rozwój szkół publicznych dla dzieci żydowskich, nadzorowanych przez Radę Szkolną Krajową. Nauczycielami w nich byli nie tylko żydzi, jak w istniejącej już szkole wyznaniowej im. A. Kohna, realizowały one ten sam program co pozostałe szkoły ludowe, nauczano w nich jednak języka hebrajskiego i uwzględniano okres szabatu – sobota była wolna od zajęć. Szkoła im. T. Czackiego dała początek kolejnym szkołom ludowym dla dzieci żydowskich, w odróżnieniu jednak od pierwowzoru grupowały one nie tylko wyznawców judaizmu, ale i chrześcijan różnych obrządków. Ustaliłem, iż modyfikacja ta miała na celu skuteczniejszą integrację dzieci żydowskich z otoczeniem chrześcijańskim. Wyjaśniłem także przyczynę faktu, iż w szkołach publicznych pojawiała się zdecydowanie więcej dziewcząt niż chłopców żydowskich. Okazuje się, że dziewczęta żydowskie posyłano do nich bez większych oporów, ponieważ nie było na nich obowiązku kształcenia religijnego. Natomiast chłopcy przez długi czas byli jeszcze „ukrywani” w chederach” lub też realizowali równoległe kształcenie religijne i wieckie, czesto zaniedbując to drugie.

Z do wiadomości okresu autonomicznego, dotyczących edukacji dzieci żydowskich, korzystały lwowskie szkoły powszechne w Drugiej Rzeczypospolitej. Dla ortodoksów była przeznaczona szkoła wyznaniowa im. A. Kohna, a także chedery, prowadzące wykład przedmiotów wieckich, takie jak Mitzet i Jesodej Hatora, dla potrzeb ludności zaś słabiej związanej z tradycją prowadzono szkoły im. Czackiego i Sobieskiego, a także oddziały klasowe w szkołach im. Piramowicza, Reja, Staszica i w. Anny. Nowo powstała Szkoła Powszechna żydow-

skiego Towarzystwa Szkół Ludowych i rednich, pozostaj ca pod wpływem syjonizmu. Przyci gała ona przede wszystkim dzieci z rodzin inteligenckich. A zatem w okresie mi dzywojennym kontynuowano prace wokół edukacji wieckiej ydów zapocz tkowane przez RSK, przy czym silniej zaznaczyła si obecno prywatnych szkół ydowskich.

By uzyska pełny obraz edukacji elementarnej ydów lwowskich, nale ało ukaza tak e losy ydowskiego szkolnictwa specjalnego. Okazuje si , e ograniczało si ono do jednej placówki, mianowicie szkoły dla dzieci głuchoniemych Izaaka Józefa Bardacha, powołanej w okresie autonomii, a istniejącej a do wybuchu II wojny wiatowej. Złe warunki lokalowe przes dżyły o przeniesieniu jej w roku 1939 jako osobnego oddziału do pa stwowej Szkoły Głuchoniemych przy ul. Łyczakowskiej. Mimo podejmowanych prób ydom nie udało si powoła szkoły dla niewidomych.

Pozytywny efekt dały poszukiwania dokumentów zwi zanych z ydowskim szkolnictwem rednim oraz obecno ci młodzie y ydowskiej w szkołach publicznych. Wyniki bada w tym zakresie przedstawiłem w rozdziale II. Ustaliłem, i w okresie austriackim uczniowie ydowscy ucz szczyli do gimnazjów i szkół realnych ogólnodost pnych. W wielu z nich stanowili znacz cy odsetek, np. w II Gimnazjum, tzw. niemieckim. Uczennice ydowskie uzyskały dost p do szkół rednich wraz z dokonuj cym si w drugiej połowie XIX w. procesem emancypacji kobiet. Jej wyrazem były m.in. prywatne szkoły rednie, których liczba w stolicy Galicji była swoistym ewenementem w skali całego pa stwa. Jedn z pierwszych i najbardziej zasłu onych dla emancypacji kobiet szkół było Gimnazjum Józefy Goldblatt-Kamerling. Była to placówka otwarta dla wszystkich, lecz 99% uczennic było ydówkami. Równie w innych powstałych wówczas szkołach dziewcz ta ydowskie były obecne. Bior c pod uwag znacz cy, niemal 50% udział ydówek w tworzonych na przełomie XIX i XX w. gimnazjach prywatnych, zasadna wydaje si teza, i bujny rozwój tego rodzaju szkół we Lwowie wywołała post puj ca na przełomie XIX i XX w. emancypacja kobiety ydowskiej.

W wietle zgromadzonych dokumentów okazuje si , e prywatne e skie gimnazja odgrywały te wiod c rol w edukacji dziewcz t ydowskich w okresie mi dzywojennym. Obok szkoły J. Goldblatt-Kamerling du ym powodzeniem w ród ydówek cieszyło si Gimnazjum dr Adeli Karp-Fuchs. Najwi ksze jednak znaczenie w edukacji elit społecznych rodowiska ydowskiego w okresie mi dzywojennym odegrały gimnazja ydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i redniej (TSLi), pozostaj ce pod wpływem syjonizmu. Wyró niały si one znakomit kadr nauczycielsk i bogatym zapleczem dydaktycznym. Realizowały one program szkół rednich pa stwowych, dodatkowo za nauczały przedmiotów judaistycznych, czyli j zyka, historii, kultury staro ytnych i nowo ytnych ydów. Młodzie ydowska korzystała tak e z gimnazjów pa stwowych. W ród gimnazjów m skich du ym od-

setkiem uczniów wyznania moj eszowego wyró niało si II Gimnazjum z niemieckim j zy-kiem wykładowym.

Zgromadzony materiał badawczy pozwolił równie na analiz uwarunkowa funkcjonowania ydowskiego szkolnictwa zawodowego, o czym pisz w rozdziale IV monografii. Jego rozwój był elementem programu tzw. produktywizacji ludno ci ydowskiej. Polegał on na skierowaniu jej do rzemiosła, przemysłu i rolnictwa, a odcigni ciu od zawodów handlowych. Pocz tkowo w czasie autonomii galicyjskiej jedyn ydowsk szkoł zawodow w mie cie była Szkoła Zawodowa im. Marka Bernsteina. Ju jednak w ostatniej dekadzie XIX w. młodzie ydowska masowo korzystała z ogólnodost pnych szkół dokształcaj cych, przeznaczonych dla adeptów rzemiosła. O systemie ydowskich szkół zawodowych mo na mówi w okresie mi dzywojennym. Obejmował on zarówno szkoły m skie (im. Korkisa i Bernsteina), a tak e e skie (Towarzystwa Warsztatów R kodzielniczych) oraz mieszane (Szkoła Handlowa ydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej i kursy prywatne). Zapewniały przygotowanie w szerokim wachlarzu zawodów z dziedziny rzemiosła, przemysłu, a tak e handlu, nie tylko chłopcom, ale i dziewcz tom. Powstała tak e sie kursów zawodowych, adresowanych dla dorosłych lub absolwentów gimnazjów, pozwalaj cych na zdobycie odpowiednich kompetencji lub przekwalifikowanie zawodowe. Stworzenie szerokiego wachlarza mo liwo ci zdobycia wykształcenia zawodowego było mo liwe dzi ki wsparciu rodowisk syjonistycznych, które w szkolnictwie zawodowym widziały narz dzie przygotowuj ce młode pokolenie do odbudowy pa stwa izraelskiego w Palestynie.

Kolejne analizowane w monografii zagadnienie to kadra dydaktyczno-wychowawcza szkół ydowskich (rozdział V). W trakcie bada okazało si , e jej problemy w du ej mierze odzwierciedlały sytuacj nauczycielstwa w całej Galicji. Je li chodzi o kwalifikacje nauczycieli ydowskich, wynikały one ze stanu systemu ksztalcenia nauczycieli. W okresie przedautonomicznym przygotowanie zawodowe nauczycieli było na niskim poziomie. Podniósł si on i odpowiadał najnowszym trendom pedeutologicznym w dobie autonomii galicyjskiej, gdy utworzono sie pa stwowych seminariów nauczycielskich. Co prawda post powy charakter szkolnictwa nauczycielskiego uległ ograniczeniu, podobnie jak szkolnictwa ludowego, pod wpływem polityki kr gów konserwatywnych, ju jednak w latach 80. XIX w. Galicjanie do- czekali si pierwszych nauczycieli przygotowanych w nowoczesnych seminariach nauczycielskich. Byli w ród nich nauczyciele ydzy, którzy zast pili w szkołach wyznaniowych we Lwowie generacj nauczycieli jeszcze z czasów przedautonomicznych. Ci ostatni, mimo du- ego do wiadczenia pedagogicznego, nie mieli stosownego przygotowania zawodowego, a przede wszystkim byli niemieckoj zyczni. Pozostawali oni pracownikami gminy wyzna- niowej, od niej otrzymywali uposa enie, ich praca podlegała jednak nadzorowi RSK. Nowe

pokolenie nauczycieli, przygotowane w seminariach nauczycielskich doby autonomicznej, było zwolennikiem asymilacji w duchu polskim. Nauczyciele ci pracowali zarówno w szkołach wyznaniowych, jak i w szkołach publicznych dla żydów.

Nauczyciele żydowscy dzielili także los nauczyciela ludowego, słabo opłacanego, z trudem zapewniającego minimum egzystencji sobie i rodzinie. Niskie uposażenie w połączeniu ze złymi warunkami pracy i życia kadry nauczycielskiej odzwierciedlały ogólny stan szkolnictwa ludowego. Zmagało się ono przede wszystkim z problemami lokalowymi i marginalizowanym statusem nauczyciela ludowego w społeczeństwie.

W okresie międzywojennym nastąpił progres w przygotowaniu zawodowym nauczycieli. Nastąpiła stopniowo wymiana pokoleniowa; pedagogów kształconych w czasach austriackich zastąpili nauczyciele przygotowani w polskich seminariach pedagogicznych. Wysokimi kwalifikacjami wyróżniała się kadra żydowskich szkół prywatnych. Gimnazja i szkoły zatrudniały głównie nauczycieli gimnazjów państwowych, zarówno żydów, jak i przedstawicieli innych nacji. Nauczyciele pracujący także w szkołach TSLi, zarówno w gimnazjach, jak i w szkole powszechnej oraz w seminarium hebrajskim, a także w szkołach zawodowych, byli żydami, wielu miało stopień doktora i prowadziło działalność naukową.

W podjętych badaniach starałem się także ustalić, czy nauczyciele żydowscy byli izolowani bądź też sami izolowali się w środowisku nauczycielskim, ze względu na pochodzenie i wyznawaną religię, czy też byli pełnoprawnymi uczestnikami życia nauczycielskiego. Analiza dokumentów i opracowania doprowadziła do stwierdzenia, że w okresie autonomii galicyjskiej oraz w Drugiej Rzeczypospolitej nauczyciele żydowscy bez ograniczeń korzystali z dostępnych możliwości dokształcania i doskonalenia zawodowego. Były to: konferencje krajowe, okręgowe, kursy wakacyjne, muzea szkolne, wystawy szkolne, biblioteki nauczycielskie i prasa pedagogiczna, a także samokształcenie. Byli też członkami organów zarządzających oświatą, towarzystw pedagogicznych, ruchu wydawniczego, a także naukowego. System oświatowy stwarzał im równe warunki awansu zawodowego; w pełni uczestniczyli oni w życiu środowiska nauczycielskiego Lwowa.

Wśród problemów szkolnictwa żydowskiego znaczącym zagadnieniem było kształcenie nauczycieli religii moj eszowej. Gdy w dobie autonomicznej stała się ona przedmiotem szkolnym, powstał problem przygotowania nauczycieli. Z oczywistych względów nie mogli nimi być mełamedzi, nauczyciele z chederów, kojarzeni z zacofaniem i separatyzmem żydów. Mimo wielu prób powołania seminarium nauczycieli religii moj eszowej nie udało się tego zamiaru w pełni zrealizować. Co prawda pod koniec XIX w. powstał Zakład Kształcenia Nauczycieli Religii Moj eszowej we Lwowie, lecz nie spełnił oczekiwań. Idea powołania seminarium żydowskiego pozostała aktualna również w okresie międzywojennym. W nowej

sytuacji politycznej, a także po wpływem wzrostu tendencji syjonistycznych, wspomniana koncepcja przybrała jednak nową formę. TSLi założyło Pedagogium Hebrajskie, którego celem było nie tyle przygotowanie nauczycieli religii, co znawców kultury, historii, literatury i języka hebrajskiego, budowniczych przyszłego państwa żydowskiego w Palestynie.

Istotnym z punktu widzenia celów pracy zagadnieniem było ustalenie przebiegu procesu dydaktycznego w szkołach żydowskich, o czym traktuje rozdział VI. Moim celem było wskazanie różnic i podobieństw między nimi a szkołami nieżydowskimi. Przeprowadzone analizy pozwoliły rozpoznać specyfikę kształcenia dziecka żydowskiego w kontekście prądów i kierunków pedagogicznych obecnych w szkolnictwie galicyjskim w okresie austriackim oraz polskim. Okazuje się, że obecne w szkolnictwie publicznym elementy pedagogiki Jana Ignacego Felbigera, Jana Henryka Pestalozziego, Fryderyka Fröbela, Jana Henryka Herbarta, a także szkoły pracy, systemu daltonskiego, metody projektów i nauczania pod kierunkiem występowały i w szkolnictwie żydowskim. Nauczyciele żydowscy sięgali po innowacje pedagogiczne, przy czym większą swobodę działania w tym zakresie dawało szkolnictwo prywatne, głównie w okresie międzywojennym.

Choć ogólne prawidłowości procesu dydaktycznego nie odbiegały od szkół nieżydowskich, na kilku przedmiotach występowały trudno dostępne w szkołach (klasach) chrześcijańskich – polskich lub ukraińskich. Na pierwszy plan wysuwał się język polski. Problemy dydaktyczne wynikały z faktu, że uczniowie żydowscy w środowisku rodzinnym posługiwali się jidysz, język szkoły wieckiej – polski, był dla nich językiem obcym. Wykład zatem przedmiotu po polsku w przypadku ucznia żydowskiego podawał podstawowe zasady dydaktyczne, by w szkole elementarnej językiem nauczania był język ojczysty. W związku z tym efektywność nauczania tego przedmiotu pozostawiała dużo do życzenia, szczególnie w szkołach wyznaniowych.

Pewne specyficzne, nieobecne w klasach i szkołach polskich czy ukraińskich, wyróżniały się także lekcje religii mojżeszowej oraz języka hebrajskiego. W przypadku obu przedmiotów w okresie autonomii galicyjskiej niemal od podstaw tworzono plany i programy nauczania, podręczniki, a także system przygotowania zawodowego nauczycieli. Władze oświatowe pozostawiły żydom dużą swobodę działania w tym zakresie, uważając, że wykład tych przedmiotów jest ich sprawą wewnętrzną, mimo iż dotyczy szkoły publicznej. Pedagodzy i teolodzy żydowscy, odpowiadając na potrzeby środowisk ortodoksyjnych, starali się włączyć obszerny program nauczania tradycyjnego, udzielanego dotychczas w chederze, w dwie godziny zajęć tygodniowo. Okazało się to niemożliwe. Wiele kontrowersji budziło używanie języka hebrajskiego w ramach zajęć z religii, podczas gdy w szkołach publicznych językiem wykładowym był język polski. Uczenie się tego przedmiotu po polsku stwarzało uczniom żydow-

skim wiele kłopotów. Pewnym kompromisem było dopuszczanie wykładu w języku niemieckim, bliższym uczniowi żydowskiemu z racji jego powinowactwa z jidysz. W świetle moich ustaleń można stwierdzić, że nauczanie religii meszowej i języka hebrajskiego przerosło siły i możliwości organizatorów szkół wieckich dla żydów. Skuteczność nauczania przedmiotów była niska. Próba zapewnienia wyznawcom judaizmu kształcenia religijnego w szkole wieckiej zakończyła się porażką.

Takie nauczanie języka niemieckiego w szkole żydowskiej miało swój specyfik. Otóż żydzi rozumieli niemiecki, na którym w dużej mierze był oparty język jidysz. Niemiecki nie był zatem językiem obcym dla wyznawców judaizmu, lecz w szkole publicznej lekcje tego przedmiotu prowadzono według planu jak dla uczniów polskich czy ukraińskich, czyli nauczano go jak język obcy. Zaczynano zatem od wiadomości elementarnych, uczniom żydowskim dobrze znanych, przez co lekcje były pozbawione tempa wskutek braku naturalnego zainteresowania uczniów. Znajomość niemieckiego z racji podobieństwa do jidysz była w początkowych latach edukacji pewnym atutem dla żydów, w klasach wyższych jednak okazywała się problemem. Wyniesiony bowiem z domu rodzinnego akcent wyrazowy i zdaniowy jidysz przeszkadzał w opanowaniu czystego języka niemieckiego.

Realizacja celów dydaktycznych z pozostałych przedmiotów, takich jak: przyroda, fizyka i chemia, geografia i historia, rachunki, rysunki, roboty ręczne, śpiew i gimnastyka, na ogół nie odbiegała od szkół nieżydowskich. Skuteczność nauczania w dużym stopniu zależała od bazy dydaktycznej szkół, a także od kwalifikacji nauczycieli. Starano się realizować zasady pogłębione, dostrzegano także potrzeby korelacji przedmiotowej. Istotnym ustaleniem jest fakt odnoszący się do metodyki historii w szkołach żydowskich – otóż eksponowano wydarzenia i postaci historyczne jednocześnie Polaków i polskich żydów.

Przeprowadzone badania umożliwiły także rozpoznanie i charakterystykę głównych zagadnień realizacji zadań wychowawczych i opiekuńczych szkoły żydowskiej. Punktem wyjścia uczyniłem środowisko rodzinne, ukazując jego źródła, uwarunkowania, obyczajowe i ekonomiczne. Następnie wykazałem, jak realizacja funkcji wychowawczej oraz opiekuńczej szkoły uwzględniała odmiennie kulturowe dziecko żydowskie. Nauczyciele szkół wieckich mieli świadomość, iż szkoła nie jest jedynym środowiskiem kształtującym osobowość młodego człowieka i rywalizuje ona lub zajmuje miejsce wychowania tradycyjnego. W placówkach żydowskich stosowano różnorodne formy współpracy szkoły z rodziną. Należały do nich: koło rodzicielskie, zebranie klasowe, odczyt i pogadanka, patronat i poradnia wychowawcza. Zgodnie z założeniami rodziców sił wóczas pedagogiki społecznej, starano się realizować zadanie pedagogizacji rodziny, szkoła miała wpływać nie tylko na ucznia, ale i przeistaczać jego środowisko życia. Relacje między szkołą a rodzicami nie zawsze spełniały

oczekiwania kadry pedagogicznej, przy czym najwięcej trudno ci występowały w klasach początkowych w szkołach publicznych i w wyznaniowej im. A. Kohna.

Wobec zaniedbań wychowawczych domu przed szkołami postawiono zadanie ukształtowania kompetencji społecznych. Formami socjalizacji były przede wszystkim gminy szkolne. Uczyły one odpowiedzialności i współdziałania. Najbardziej rozwinięte formy przyjęły one w szkołach prowadzonych przez TSLi.

Szczególne znaczenie w szkolnictwie żydowskim miało wychowanie patriotyczno-obywatelskie. W czasach austriackich obejmowało ono wpajanie lojalności wobec monarchii habsburskiej, w okresie międzywojennym – kult marszałka Józefa Piłsudskiego i polskich wartości narodowych. Na terenie szkoły funkcjonowały organizacje, propagujące postawy społeczne. Były nimi: Polski Czerwony Krzyż, Szkolna Kasa Oszczędności, Liga Morska i Kolonialna, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, harcerstwo i inne. Wychowanie patriotyczno-obywatelskie było wpisane w statuty szkół i stanowiło jedno z głównych kryteriów podlegających ocenie podczas corocznych wizytacji RSK w dobie autonomicznej, a później Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego.

Interesującym zagadnieniem okazała się realizacja wychowania patriotyczno-obywatelskiego obok wychowania żydowskiego. Głównymi formami wychowania żydowskiego były lekcje religii meszowskiej, obchody wartości żydowskich, lekcje języka hebrajskiego, historii żydów, kółka palestynoznawcze, biblioteki hebrajskiej i żydowskiej oraz konkursy na temat dawnej i współczesnej kultury żydowskiej. Te ostatnie rozwinęły się dopiero w okresie międzywojennym pod wpływem ideologii syjonistycznej. Obok nich jednak uczniowie żydowscy uczestniczyli w obchodach uroczystości państwowych, organizowali uroczyste akademie, witali rocznice urodzin, śmierci i wydarzeń w historii Polski. Przy tych okazjach wysłuchiwali okolicznościowego kazania w synagodze. Nawet szkoły o rysie syjonistycznym dbały o wpojenie wychowankom szacunku dla kraju zamieszkania, Polski, mimo iż ich zasadniczym celem było kształtowanie tożsamości narodowej żydowskiej. Przeprowadzone analizy skłaniają do wniosku, że szkoły żydowskie – nawet w obliczu narastających nastrojów antysemitycznych w okresie międzywojennym – harmonijnie łączyły wychowanie w duchu polskim z wychowaniem żydowskim.

Pod koniec XIX wieku w szkolnictwie żydowskim pojawiły się elementy wychowania estetycznego. Obejmowały one różne formy aktywności – od teatru, poprzez muzykę i taniec aż po film i radio. Wychowanie estetyczne było realizowane podczas zajęć dydaktycznych, takich jak lekcje języka polskiego, rysunku, śpiewu czy robót ręcznych, a także zajęć poza-

lekcyjnych. Wiązało się ono z rozwijaniem zainteresowań uczniowskich i z pozostałymi dziedzinami wychowania: intelektualnym, moralnym i fizycznym.

Działania opiekuńcze szkoły odnosiły się do wielu sfer potrzeb uczniowskich i były realizowane poprzez różnorodne formy aktywności. Obejmowały one opiekę zdrowotną, realizowaną przez lekarzy szkolnych, zajęcia z higieny, kolonie, a także opiekę materialną, polegającą na dożywianiu, rozdawnictwie odzieży i obuwia, bezpłatnych podręczników, przydzielaniu stypendiów. Finansowały je same szkoły, poprzez koła rodzicielskie i samorządy uczniowskie, a także organizacje zewnętrzne – gmina żydowska, magistrat, fundacje i osoby prywatne. Zapewniano także opiekę poza godzinami dydaktycznymi. W większości szkół funkcjonowały świetlice, a w niektórych prowadzono internaty.

d. Wykorzystanie uzyskanych wyników badań

Rozprawa habilitacyjna *Szkolnictwo żydowskie we Lwowie (1772–1939)* uzupełnia i poszerza dwa nurty badań: dzieje szkolnictwa żydowskiego w Polsce oraz dzieje oświaty w Galicji.

W ramach pierwszego kierunku badawczego opracowanie porządkuje fakty na temat funkcjonowania szkół żydowskich w mieście dla żydów szczególnie, uwagą nie bez powodu za „żydowski matecznik”. Szkolnictwo żydowskie we Lwowie pod zaborem austriackim i w Drugiej Rzeczypospolitej jak w soczewce skupia główne problemy szkolnictwa żydowskiego w XIX i na początku XX w. w naszej części Europy. Monografia przybliży funkcjonowanie szkół elementarnych, średnich, zawodowych, specjalnych, przedszkoli oraz chederów zupełnie nieznanymi badaczom szkolnictwa żydowskiego na ziemiach polskich.

Drugi nurt badawczy wiąże się z faktem, iż szkolnictwo żydowskie było nieodłącznym elementem rzeczywistości oświatowej wielokulturowej Galicji. Rozdziały poświęcone kadrowi pedagogicznemu, procesom kształcenia, wychowania i opieki szkolnej, choć dotyczą szkół i uczniów żydowskich, w dużej mierze odnoszą się do ogólnej galicyjskiej rzeczywistości szkolnej. Problemy przygotowania zawodowego, uposażenia, warunków pracy, statusu społecznego nauczycieli uzupełniają i odzwierciedlają także problematykę szkół polskich i ukraińskich. Zagadnienia z realizacji treści programowych poszczególnych przedmiotów szkolnych, a także współpracy szkoły z domem rodzinnym, wychowania patriotyczno-obywatelskiego czy rozwijania funkcji opiekuńczej na przestrzeni czasu zakreślonego ramami chronologicznymi opracowania stanowią znaczące uzupełnienie stanu badań nad oświatą polską pod zaborami. Rozdział poświęcony metodyce poszczególnych przedmiotów może zainspirować prace badawcze, które usuną kolejne „białe plamy” na mapie badań nad szkołą polską pod zaborami i w Drugiej Rzeczypospolitej. Ustalenia zawarte w omawianej monografii mo-

g zosta wykorzystane w dalszych badaniach we wskazanych obszarach. Mog by tak e wykorzystane w badaniach nad dorobkiem pedagogiki wielokulturowej na ziemiach polskich.

5. Omówienie pozostałych osi gni naukowo-badawczych

Mój dorobek badawczy tworzy w sumie (biorąc pod uwagę publikacje przed oraz po uzyskaniu stopnia doktora): 2 monografie, 54 artykuły (w czasopismach i monografiach zbiorowych), 16 recenzji oraz sprawozdania z konferencji. Z tego po doktoracie przygotowałem: 2 monografie (w tym jedna przedstawiona jako moje główne osiągnięcia naukowe), 30 publikacji w czasopismach (w tym 3 sprawozdania) i 12 artykułów (rozdziałów) w pracach zbiorowych. Wśród nich jest 5 artykułów opublikowanych na Ukrainie – w tym jeden w języku angielskim. Ponadto jestem współredaktorem 10 tomów zbiorowych (wszystkie po doktoracie).

Pomijając pierwsze 4 artykuły oraz 7 recenzji i sprawozdania opublikowanych przed doktoratem, związanych ze studiami magisterskimi, czyli filologii polskiej – pozostałe opracowania tworzą jednolity nurt badań, w którym można wyodrębnić dwa obszary:

1. **opieka i wychowanie sierot żydowskich w Galicji** oraz
2. **o wiata żydów lwowskich**

w okresie zaborów i w Drugiej Rzeczypospolitej.

Zanim wyłoniły się owe obszary badawcze, pierwsze szlify naukowe zdobyłem jako polonista. Mój debiut przypadł na trzeci rok studiów; wziąłem wówczas udział w konferencji poświęconej twórczości Bolesława Prusa (Cz stochowa 1997), na której wygłosiłem referat *Prus o teatrzykach ogródkowych*. Referat w formie drukowanej ukazał się w tomie pokonferencyjnym (*Jubileuszowe niwo u Prusa*, red. Z. Przybyła, Cz stochowa 1998). W okresie studiów magisterskich i tu po ich zakończeniu wzbogacałem warsztat badawczy historyka literatury, pisząc kolejne artykuły i krótkie formy wypowiedzi naukowej, takie jak sprawozdania i recenzje⁵.

Brak perspektyw zatrudnienia w charakterze asystenta nie sprzyjał rozwijaniu zainteresowań historycznoliterackich, kontakt z środowiskiem akademickim zapewniła mi jednak praca w Wydawnictwie Naukowym WSP w Cz stochowie, którą podjąłem tu po ukończeniu studiów magisterskich. Podczas niej zetknąłem się z dr. Kazimierzem Rodzińskim, dzięki

⁵ Publikowałem je w znaczących dla filologów czasopismach – w wydawanym przez PAN Oddział w Krakowie „Ruchu Literackim” (obecnie na liście C czasopism punktowanych MNiSW z 10 punktami) oraz w ukazującym się na Uniwersytecie Warszawskim „Przełomie Humanistycznym” (obecnie na liście B z 12 punktami).

pracom redakcyjnym nad jego rozpraw habilitacyjną *żydowskie szkolnictwo wieckie w Galicji w latach 1867–1918*. Tematyka redagowanej książki oraz jej autor wpłynęły na moje dalsze poczynania naukowe. Próbowaniem warsztatów historyka literatury i historyka o wiaty był tekst *Rola teatrów ludowych w krzewieniu idei wychowawczych w okresie pozytywizmu* (2002). Wprawy na nowym polu badawczym nabywałem, pisząc recenzje publikacji pedagogicznych i sprawozdania z konferencji. W latach 2002–2005 zamieszczałem je na łamach uznanych wśród pedagogów periodyków, takich jak: „Przełom Historyczno-Owiatowy”, „Rozprawy z Dziejów O wiaty”, „Problemy Opieku czo-Wychowawcze” oraz „Szkoła Specjalna”. W tym czasie prowadziłem zajęcia z historii wychowania na zasadzie umowy-zlecenia w Zakładzie Historii i Teorii Wychowania AJD w Czestochowie.

Realizacja systematycznych i czasochłonnych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, początkowo w Krakowie i Warszawie, a później także we Lwowie, Wrocławiu, Przemyślu i Rzeszowie, a także udział w konferencjach naukowych nie były łatwe ze względu na konieczność pogodzenia ich z obowiązkami redaktora w wydawnictwie oraz brak wsparcia finansowego. Badania naukowe w latach 2002–2006 prowadziłem z własnych środków i kosztem szczupłego wymiaru urlopu wypoczynkowego.

Głównym przedmiotem moich zainteresowań badawczych stała się owiata żydów lwowskich w okresie międzywojennym. Początkowo zogniskowały się one na czasopiśmie „Przełom Społeczny”. Efektem analizy zawartosci periodyku były artykuły „*Nowe wychowanie na łamach lwowskiego „Przełomu Społecznego” (1927-1939)* (2003) i „*Lwowski „Przełom Społeczny” jako trybuna walki o prawa dziecka żydowskiego w okresie międzywojennym* (2005). Analiza treści czasopisma wpłynęła na wykrystalizowanie się mojego pierwszego obszaru badań. Wkrótce został on sprecyzowany w temacie rozprawy doktorskiej, który brzmiał: **Opieka i wychowanie żydowskiego dziecka sierocego w Małopolsce w latach 1918–1939**. Jego treść dotyczyły artykuły opracowane przed doktoratem (z pominięciem filologicznych początków mojej działalności naukowej) oraz pierwsze kilka artykułów opublikowanych po jego obronie. O wadze podjętych przeze mnie badań świadczy fakt, że uzyskały one pozytywne opinie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, które w latach 2006–2007 sfinansowało projekt badawczy promotorski *Opieka i wychowanie żydowskiego dziecka sierocego w Małopolsce w Drugiej Rzeczypospolitej* (N N106 0611 33, kierownik prof. Kazimierz Rędziszki, wykonawca mgr M. Łapot).

Po uzyskaniu stopnia doktora w grudniu roku 2008 i zatrudnieniu od lutego 2009 r. na stanowisku adiunkta w Zakładzie Historii i Teorii Wychowania AJD w Czestochowie kontynuowałem badania nad działalnością opieku czo-wychowawczą żydów galicyjskich. Teren badań zawzięłem do Lwowa, a jednocześnie nie rozszerzyłem granice czasowe na okres zaboru.

Efektem była publikacja *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie 1772–1939*. Za najistotniejsze w ród zawartych w niej ustale uwa am wyja nienie w rozdziale II podej cia judaizmu do spraw opieki oraz wychowania. Wskazałem na korzenie ydowskiej opieki, si gaj ce czasów staro ytnego Izraela i prawodawstwa opartego na Torze i Talmudzie. Tradycyjnie działalno dobroczynn , w tym opiek nad sierotami, sprawował kahał, gmina ydowska. Była ona realizowana w formie opieki otwartej – adopcji lub rodzin zast pczych – w czasach staro ytnego Izraela, a tak e w okresie diaspory. W połowie XIX w. we Lwowie pojawił si pierwszy sierociniec ydowski, b d cy efektem działa ydów o wieconych, zwolenników tzw. haskali. Forma opieki zamkni tej stopniowo zast powała tradycyjn opiek otwart . Z opiek nad sierotami ci le były zwi zane zagadnienia wychowania. W opiece tradycyjnej, otwartej, ydzi nie mieli dylematów, sieroty wychowywano w duchu ortodoksyjnego judaizmu. Dopiero w XIX w. pod wpływem o wiecenia ydowskiego, syjonizmu i socjalizmu ydowski ideał wychowania zacz ł si zmienia , przejmuj c nowoczesne rozwi zania. Wychowanie miało nie izolowa od wiata, lecz otwiera na i przygotowywa do pełnego uczestnictwa, z zachowaniem jednak własnej to samo ci.

Rozdział III ma w du ej mierze charakter faktograficzny. Zrekonstruowałem w nim system opieki ydowskiej we Lwowie powstały w wyniku I wojny wiatowej. Dotychczasowy model opieki, bazuj cy na działaniach dobroczynnych gminy wyznaniowej, w warunkach wojennych przestał funkcjonowa . Sieroctwo wojenne przybrało niespotykane wcze niej rozmiary. Rozwijano opiek zamkni t w przytułkach, sieroci cach, ochronkach i wietlicach. Tworzone dora nie komitety ratunkowe uzyskały wsparcie finansowe od ydostwa z Wiednia oraz Stanów Zjednoczonych. Wówczas te pojawiły si zal ki przemylanej organizacji pracy opieku czo-wychowawczej, która w pełni rozwin ła si ju w warunkach niepodległej Polski. W 1924 r. Towarzystwo Opieki nad ydowskimi Sierotami we Lwowie weszło w skład Centralnego Komitetu Opieki nad Sierotami ydowskimi w Małopolsce Wschodniej. Organizacja ta przył czyła si do Centosu, zwi zku ogólnopolskiego. ydowska gmina wyznaniowa we Lwowie nadal wypełniała zadania dobroczynne, straciła jednak wiod c rol w tym zakresie na rzecz Centosu.

W miar wygasania sieroctwa wojennego akcj opieku cz przekształcano z my l o sierotach społecznych. Zjawisko sieroctwa społecznego przybrało niepokoj ce rozmiary na przełomie lat 20. i 30. XX w., jego przyczyn był kryzys ekonomiczny.

Realizacj funkcji opieku czo-wychowawczej w ydowskich placówkach opieki zamkni tej przedstawiłem w rozdziale IV. Działalno opieku czo-wychowawcza w du ym stopniu pozostawała pod wpływem ideologii syjonistycznej. Społecznicy ydowscy du wag przywi zywali do przygotowania zawodowego sierot, organizuj c szkolnictwo zawodowe, sie burs,

internatów i wietlic. Preorientację zawodów prowadzono w warsztatach rzemieślniczych w sierocińcach oraz w poradniach zawodowych. Chodziło nie tylko o wyposażenie w zawód, lecz i o przygotowanie młodego pokolenia do emigracji do Palestyny.

Omówiony wyżej obszar badawczy – **opieka i wychowanie dziecka sierociego we Lwowie/Galicji** – stanowił prolegomena do kolejnego, czyli o **wiaty żydów lwowskich**. Badania w tym zakresie doprowadziły do powstania monografii, będącej moim głównym osiągnięciem naukowym, scharakteryzowanym w punkcie 4 autoreferatu. Nim jednak ona powstała, mapę głównych problemów szkolnictwa żydowskiego w stolicy Galicji szkicowałem w artykułach.

Swego rodzaju pomostem między tematami opieki i wychowania sierot a szkolnictwem żydów lwowskich jest artykuł *Działalność Zakładu dla żydowskich Dzieci Czterozmysłowych w Bojanowie Wielkopolskim (1926–1939)*, (2010). Ukazałem w nim losy projektu szkoły dla dzieci niewidomych w Galicji, zwiezionego założeniem wymienionego zakładu w Wielkopolsce. Placówka ta, niewymieniana w żadnym kompendium wiedzy na temat szkolnictwa specjalnego w Polsce międzywojennej, realizowała postulat wysuwany przez organizatorów akcji sierociej tuż po zakończeniu I wojny światowej, w którym podkreślano konieczność powołania szkolnictwa specjalnego dla dzieci żydowskich.

Z kolei w artykule *Wkład środowiska żydowskiego w rozwój o wiaty pozaszkolnej w okresie międzywojennym na przykładzie Uniwersytetu Ludowego im. Alberta Einsteina we Lwowie* (2012) naświetliłem tradycje żydowskie związane z edukacją dorosłych, akcentując znaczenie bet-hamidraszy, ośrodków studiów biblijnych i talmudycznych, w których dorośli (w sensie religijnym, czyli po bar micwie) młodzi nie pogłębiali swą wiedzę. Odtwarzając działalność żydowskiego uniwersytetu ludowego we Lwowie, poszerzyłem dotychczasowy stan badań nad rozwojem uniwersytetów ludowych w Polsce międzywojennej oraz wskazałem na potrzebę włączenia osiągnięć żydów polskich w dorobek polskiej o wiaty okresu międzywojennego.

Kolejne dwa opracowania miały na celu wyodrębnienie głównych etapów kształtowania się szkolnictwa elementarnego wśród żydów lwowskich. W artykule z roku 2013 pt. *Rozwój żydowskiego szkolnictwa wieckiego we Lwowie w latach 1772–1879* wskazałem na dwa początkowe etapy. Pierwszy etap był związany z tzw. szkołami hombergowskimi, które powstały pod koniec XVIII w. Kolejny etap otworzyła Szkoła Ludowa im. Abrahama Kohna, powołana w roku 1843. Trafiła ona na bardziej podatny grunt niż szkoły hombergowskie, we Lwowie w połowie XIX w. przynajmniej bowiem działało już środowisko maskilów, żydów o wieconych, których celem była modernizacja mas żydowskich.

Następny etap w rozwoju szkolnictwa elementarnego wyznaczyłem w artykule pt. *Szkoła Ludowa im. Tadeusza Czackiego we Lwowie (1879–1914) – nowy rozdział w dziejach edu-*

cji ydów lwowskich (2014). W roku 1879 magistrat lwowski podjął decyzję o powołaniu pierwszej w mieście szkoły publicznej przeznaczonej tylko dla ludności żydowskiej. Realizowano w niej program miejskiej szkoły ludowej, uwzględniając jednak specyfiki obyczajowo-religijne uczniów (bez zajęć w okresie szabasu, dni wolne w święta żydowskie, lekcje religii meszowej oraz języka hebrajskiego). Szkoła ta wynikała z potrzeby udostępnienia ludności żydowskiej oświaty wieckiej wraz z wprowadzeniem obowiązkowego szkolnego. Jej doświadczenia doprowadziły do powstania kolejnych szkół publicznych dla żydów.

Omówione wyżej dwa opracowania przybliżyły uwarunkowania rozwoju szkół szczebla elementarnego. Obszarem czekającym na rekonwersję badawczy pozostawało m.in. szkolnictwo zawodowe. Efekty podjętych w tym kierunku działań zaprezentowałem w artykule *żydowskie szkolnictwo handlowe we Lwowie w okresie międzywojennym* (2014). Ukazałem w nim rozwój jednej z głównych gałęzi szkolnictwa zawodowego wśród żydów, czyli prywatnego szkolnictwa handlowego, w postaci szkół zawodowych, kursów, a także gimnazjum, w okresie międzywojennym. Jednym z celów artykułu było wyodrębnienie uwarunkowania jego rozwoju; wskazałem na wpływ kryzysu gospodarczego i wzrost nastrojów antysemitycznych w latach 30. XX w.

Zagadnienie żydowskiego szkolnictwa zawodowego rozwinęły kolejne trzy teksty, mianowicie: *żydowska Szkoła Zawodowa im. dra Abrahama Korkisa we Lwowie (1926–1939)*, (2015), *Kształcenie zawodowe dziewcząt żydowskich we Lwowie w okresie międzywojennym*, (2015) oraz *The history of Marek Bernstein Jewish vocational school in Lviv (1864–1939)*, (2016). Ich zestawienie pozwoliło rozpoznać drogi rozwoju żydowskich szkół zawodowych oraz ich główne problemy na przestrzeni autonomii galicyjskiej oraz Drugiej Rzeczypospolitej. Teksty poświęcone szkole im. A. Korkisa oraz kształceniu dziewcząt żydowskich w okresie międzywojennym przybliżyły losy dwóch najważniejszych żydowskich placówek zawodowych w latach 1918–1939. W świetle przeprowadzonych analiz szkoła im. A. Korkisa okazała się jedną z najlepiej wyposażonych i rozwiniętych szkół zawodowych w mieście. W drugim z wspomnianych tekstów ukazałem losy placówki żeńskiej i znaczenie szkolnictwa zawodowego dla dziewcząt żydowskich w okresie międzywojennym. Artykuły te wskazały także, iż w okresie międzywojennym nastąpił rozwój żydowskich szkół prywatnych zawodowych pod wpływem koncepcji przewarstwienia zawodowego ludności żydowskiej, idei syjonistycznej oraz nasilającego się kryzysu ekonomicznego. Z kolei artykuł angielskojęzyczny sięga do początków szkolnictwa zawodowego wśród żydów lwowskich, które przypadają na czasy autonomii. Najstarszą żydowską szkołą zawodową w mieście była Szkoła im. Marka Bernsteina. Ukazałem jej rozwój organizacyjny i kadrowy pedagogiczny.

Osobnym zagadnieniem, poruszonym częściowo w artykule o kształceniu zawodowym dziewcząt w okresie międzywojennym, była kwestia kształcenia dziewcząt żydowskich. Tematowi temu został poświęcony tekst pt. *Edukacja dziewcząt żydowskich w Szkole Ludowej im. Abrahama Kohna we Lwowie (1844–1939)*, (2015). Wyjaśniłem w nim podejście żydów ortodoksyjnych do edukacji dziewcząt w okresie autonomii galicyjskiej, podkreślając, że było ono bardziej liberalne niż w odniesieniu do chłopców ze względu na brak przymusu edukacji religijnej dziewcząt żydowskich w chederze.

W rozpoznaniu złych problemów szkolnictwa żydowskiego znaczący był artykuł *Problemy wieckiej szkoły żydowskiej w Galicji doby autonomicznej w świetle opracowania Artura Załuckiego* (2015). Zajmłem się w nim dwoma opracowaniami nauczyciela szkoły wyższej, w których przedstawił on główne problemy szkolnictwa żydowskiego we Lwowie po koniec XIX w. Wymienione przez niego czynniki ukierunkowały moje dalsze poszukiwania badawcze.

Jednym z kierunków badań było wychowanie dzieci i młodzieży żydowskiej w szkolnictwie publicznym. Część ustaleń w tym zakresie przedstawiłem w tekście *Wychowanie patriotyczno-obywatelskie w szkole żydowskiej w okresie międzywojennym (na przykładzie Lwowa)* (2016). Szkoły żydowskie, mając uprawnienia szkoły publicznej, były zobligowane do realizacji celów wychowawczych nakreślonych przez ustawodawcę. Najważniejszym z nich było kształtowanie postawy patriotycznej i obywatelskiej młodego pokolenia. Realizowano je poprzez obchody święt narodowych, wdrażanie do okazywania lojalności władz państwowym, upowszechnianie kultu marszałka Piłsudskiego oraz działalność organizacji społecznych na terenie szkoły. Ustaliłem, że aktywność w tym zakresie przejawiały nie tylko szkoły publiczne dla żydów, ale także pozostające pod wpływem syjonizmu.

Problem godzenia wychowania żydowskiego z polskim poruszam również w jednym z ostatnich artykułów, a mianowicie w opublikowanym w 2016 r. pt. *Formowanie kompetencji kulturowych dziecka żydowskiego w Polsce międzywojennej na przykładzie czasopisma „Nasza Jutrzenka”*. Zajmłem się w nim analizą treści nieznanego szerzej czasopisma adresowanego do młodego pokolenia żydów, wydawanego przez środowisko żydów lwowskich. Pismo realizowało zadanie asymilacji, starając się harmonijnie łączyć cechy patriotyzmu żydowskiego i polskiego, poprzez m.in. teksty ukazujące wspólne punkty w historii Polski i żydów polskich, literatury polskiej oraz żydowskiej itd.

W kontekście wielokulturowego charakteru Lwowa interesującym zagadnieniem były relacje uczniów żydowskich z przedstawicielami innych narodów oraz stosunek do nich nauczycieli. Temat ten został poruszony w artykule *Incydenty antysemityczne w szkołach lwowskich (1867–1939)* (2015). Ustaliłem w nim, że stosunki polsko-żydowskie w szkole na ogół

układały si harmonijnie w okresie autonomii galicyjskiej, zarówno na poziomie szkoły ludowej, jak i redniej. W okresie dwudziestolecia mi dzywojennego pojawił si antysemityzm, przede wszystkim w wyniku kryzysu gospodarczego i wzrostu aktywno ci polskiej skrajnej prawicy.

Kwerendy archiwalne przyniosły pozytywny rezultat tak e w odniesieniu do ydowskiego szkolnictwa redniego. Ujawnione dokumenty dotyczyły głównie gimnazjów prowadzonych w okresie mi dzywojennym przez TSLi we Lwowie. Ich analiza doprowadziła do powstania jednego z najwa niejszych w moim dorobku opracowania, chodzi tu o artykuł *Innowacje pedagogiczne w Gimnazjum M skim ydowskiego Towarzystwa Szkół Ludowych i rednich we Lwowie (1930–1939)*, opublikowany w „Przeł dzie Historyczno-O wiatowym” w 2014 r. Praca ta wnosi wiele nowych faktów do dotychczasowego stanu bada nad innowacjami dydaktycznymi w Polsce w okresie mi dzywojennym. Wykazałem w niej, e rodowisko ydów lwowskich miało znacz cy wkład w recepcj idei nowego wychowania, wprowadzaj c mi dzy innymi takie innowacje, jak: system dalto ski, nauczanie pod kierunkiem czy metoda projektów. Uzupełnieniem ustale dokonanych w omawianym artykule jest tekst *Innowacje dydaktyczne w szkolnictwie ydowskim we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej* (2016), w którym zaj łem si próbami modyfikacji i udoskonalenia procesu kształcenia podejmowanymi przez ydów jeszcze w czasie autonomii galicyjskiej.

Omówione artykuły dotyczyły ró nych zagadnie szkolnictwa wieckiego. Istotn kwestii wymagaj c rozpoznania pozostawało kształcenie tradycyjne. Do długo było ono jedynie postulatem w kr gu moich zainteresowa naukowych, bowiem brakowało kompletnych materiałów na temat chederów i były one rozproszone w archiwach na Ukrainie i w Polsce. Kompletowałem je w trakcie kolejnych kwerend w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Centralnym Pa stwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie i Pa stwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego. Artykuł *Chedery lwowskie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1914)* (2014), wie cz cy trwaj ce w sumie kilka lat badania ródłowe, uwa am za jeden z najwa niejszych w moim dorobku. Swoistym testem istotno ci podj tej problematyki było skierowanie artykułu do „Kwartalnika Historii ydów”, cenionego w kraju i za granic pisma dotycz cego dziejów ydów w Europie, wydawanego przez ydowski Instytut Historyczny w Warszawie⁶. Test ten wypadł pomy lnie – artykuł został opublikowany. Ukazałem w nim d enia władz o wiatowych do przej cia kontroli nad szkolnictwem chederowym oraz jego przemiany. Ustaliłem liczb chederów oraz ucz szczaj cych do

⁶ „Kwartalnik” jest indeksowany m.in. w: CEEOL – Central and Eastern European Online Library, CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Arts & Humanities Citation Index (Web of Science Core Collection), IC Journals Master List, IC Journals Master List2 i Scopus.

uczniów na przestrzeni lat 1874–1914, ich lokalizacji, panujących w nich warunki sanitarne i kwalifikacje nauczycieli (mełamedów). Zestawiając za i zmniejszając si liczb chederów i ich adeptów ze wzrastającym udziałem chłopców żydowskich w populacji uczniów szkół ludowych w mieście, wykazałem postępującą władzę oświatową w kontroli wypełniania obowiązku szkolnego przez dzieci żydowskie oraz stopniowy upadek znaczenia kształcenia tradycyjnego na rzecz świeckiego.

Kolejnym czekającym na opracowanie zagadnieniem była edukacja przedszkolna żydów lwowskich. Informacje na ten temat były skąpe, w trakcie kwerendy odnalazłem jednak bogate źródła na temat początków edukacji przedszkolnej we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej oraz jej rozwoju w dwudziestolecie międzywojennym. Opracowałem artykuł *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939* (2016). Ustaliłem w nim, że pierwsza freblówka w Galicji powstała nie przy seminariach nauczycielskich, jak wcześniej twierdzono, lecz z inicjatywy prywatnej. Ukazałem też główne wątki dyskusji nad freblówkami, prowadzonej m.in. na łamach opiniotwórczego czasopisma „Szkoła”, w której pedagodzy galicyjscy krytycznie odnosili się do metodyki freblowskiej, co nie sprzyjało rozwojowi tego typu placówek. Analizie poddałem rozwój ilościowy freblówek i ochronek we Lwowie, ukazując działania w tym zakresie nie tylko Polaków, ale i żydów oraz Ukraińców. Wskazałem także na Lwów jako jeden z głównych ośrodków kształtowania się metodyki nauczania przedszkolnego w Polsce, przywołując postaci Fryderyki Zielonki-Grottowej, Natalii Cicimirskiej i Barbary Ulińskiej.

Wyróżniam się w tym moich dociekaniach badawczych, w ramach omawianego obszaru, jest **nauczanie religii moj eszowej w szkolnictwie publicznym**. W tej problematyce wprowadza artykuł *Edukacja religijna dzieci żydowskich we Lwowie w latach 1772–1918* (2010). Zarysowałem w nim znaczenie kształcenia religijnego w diasporze żydowskiej i zmiany w sposobie jego realizacji, przechodzenie od chederu i rodziny do szkoły publicznej.

Artykuł *O nauczaniu religii moj eszowej w szkołach publicznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej – casus Izaaka Izydora Planera (1854–1925)* (2011) w świetle statusu religii moj eszowej w szkole publicznej oraz sytuacji nauczycieli tego przedmiotu. Ustaliłem w nim, że szkoła świecka przez masy ortodoksyjne była traktowana jak zło konieczne, a pracownicy w niej nauczyciele jak odstępcy. Z tego też m.in. powodu seminaria nauczycielskie nie cieszyły się dużą popularnością wśród rodzimych żydów. Przekładało się to na chroniczny brak nauczycieli mogących poprowadzić zajęcia z religii moj eszowej. W konsekwencji przedmiot przydzielano nawet nauczycielom świeckim, niemającym uprawnień i przygotowania w jego zakresie. Nauczyciele ci byli zmuszeni iść osobiste do wiadzenia i wiedzy wyniesionej z chederu z wymaganiami szkoły świeckiej. Nie mając ustalonych planów, programów nauczania ani te

podręczników, w dużej mierze sami tworzyli metodyk religii moj eszowej. Napotykali oni na dodatkowy opór ze strony uczniów, nastawionych do nich niechętnie przez rodziców oraz w wyniku marginalizowania znaczenia tego przedmiotu przez kierownictwo szkół i nauczycieli wieckich (lekcje religii moj eszowej odbywały się po południu, podczas gdy zajęcia z religii katolickiej przed południem, nauczyciele tego przedmiotu nie brali udziału w konferencjach nauczycielskich, w wielu przypadkach pracowali bez stałej posady).

Jak poważył się problem kształcenia nauczycieli religii moj eszowej i jak głębokie zmiany zachodziły w wiadomościach żydów lwowskich na przełomie XIX i XX w. ukazuje artykuł pt. *Nauczycielki religii moj eszowej w szkołach publicznych w Galicji w latach 1867–1939* (2011). Otró wskutek chronicznego braku religii moj eszowej do wykładowych podstawowych zasad judaizmu dopuszczono kobiety, tradycyjnie marginalizowane w ceremoniale żydowskim. Doraźnie każdy nauczyciel żydowski kołczy seminarium nauczycielskie miał prawo zdania egzaminu i uzyskania koncesji uprawniającej do wykładowych przedmiotu w szkole ludowej lub wydziałowej; ponieważ zawód ten nie cieszył się popularnością wśród żydów młodych, uprawnienia te często nabywały kobiety i nimi też obsadzano wakaty z tego przedmiotu.

Artykuł *Język polski jako wykładowy a nauczanie religii moj eszowej w szkołach wyznaniowych żydowskich we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej* (2011) prezentuje kolejny problem związany z nauczaniem omawianego przedmiotu, mianowicie kwestię języków. Po powołaniu RSK w Galicji lekcje religii moj eszowej, zgodnie z prawem o wiatowym, miały być prowadzone w jednym z dwóch języków urzędowych, w przypadku zaś szkoły wyznaniowej im. A. Kohna – w języku polskim. Uczniowie żydowscy posługiwali się na co dzień jidysz, znajomości polszczyzny, szczególnie w klasach początkowych, była u nich nikła. Ponadto nauczyciele tego przedmiotu byli na ogół niemieckojęzyczni. Zamieszanie wokół języka wykładowego pogłębiała jeszcze bardziej obecność języka hebrajskiego na lekcjach religii moj eszowej. Przedmiot ten, wedle prawa o wiatowego, miał przygotować do praktykowania własnej religii, co w przypadku wyznawców judaizmu oznaczało konieczność poznania modlitw hebrajskich. Kwestię tę omawiam w kolejnym artykule – *O roli języka hebrajskiego w nauczaniu religii moj eszowej na przykładzie szkolnictwa galicyjskiego doby autonomicznej* (2013).

Obecność religii w planach nauczania szkoły galicyjskiej w dużej mierze służyła wychowaniu moralnemu. Często tych zajęć były kazania o treści moralnej, prowadzone przez duchownych, katechetów lub nauczycieli, nazywane egzortami. Ten zupełnie nieznan w odniesieniu do żydów temat naświetliłem w artykule *Egzorta jako forma edukacji religijnej dzieci żydowskich w szkołach publicznych we Lwowie (1867–1939)* (2012). Przedstawiłem

w nim cele, zasady kompozycji, doboru treści i poetyki egzorty w szkole publicznej. Następnie poddałem analizie kilka kaza okolicznościowych, związanych z życiem szkoły, jednego z najlepszych kaznodziei lwowskiej gminy wyznaniowej na przełomie XIX i XX w., Samuela Wolfa Guttmana. Kompozycja jego egzort przekonuje, że władze gminy żydowskiej dążyły do zbliżenia żydowsko-polskiego, ukazując analogie i karty wspólne w historii obu narodów.

Nauczanie religii moj eszowej we lwowskich szkołach publicznych w dobie autonomii galicyjskiej – zarys problematyki (2012) to tytuł tekstu, który zbiera i porządkuje wyniki badań w zakresie nauczania religii moj eszowej w latach 1867–1918. Ukazałem w nim problemy nauczycieli i teologów żydowskich, a także władz oświatowych, w kontekście wprowadzenia religii moj eszowej jako przedmiotu nauczania do planów nauczania w szkole wieckiej – ludowej i redniej. Wynikały one z jednej strony z wymogów prawa oświatowego, z drugiej zaś z potrzeb i nastawienia do szkoły wieckiej ludności ortodoksyjnej. Lista problemów obejmowała kwestie: kształcenia nauczycieli, programów i treści nauczania dla szkół ludowych i rednich, podręczników, języka wykładowego, obecności języka hebrajskiego podczas nauki religii, wreszcie stosunku mas ortodoksyjnych do szkoły wieckiej i koncepcji zastąpienia kształcenia tradycyjnego w chederze lekcjami religii moj eszowej.

Dopełnieniem omawianych badań jest artykuł z 2016 r. pt. *Od szkoły rabinów do seminarium hebrajskiego we Lwowie (1828–1939)*; również jeden z najważniejszych w moim dorobku. Ujawniam w nim nowe fakty na temat dziejów placówek kształcących rabinów i nauczycieli religii moj eszowej na ziemiach polskich, dotychczas ograniczające się do powstałej w 1826 r. Szkoły Rabinów w Warszawie. Zgromadzony materiał źródłowy pozwolił ukazać ewolucję koncepcji wspomnianej szkoły od czasów przedautonomicznych, poprzez okres autonomii aż do niepodległej Polski. Wykazałem, że jej przeobrażenia odzwierciedlały przemiany wiadomości żydów lwowskich zachodzące na przestrzeni XIX wieku i na początku XX w. aż do wybuchu II wojny światowej.

W charakteryzowanym obszarze badawczym moją wyodrębnioną publikację ukazującą **postaci pedagogów i społeczników żydowskich**. Artykuł *Róża Pomeranz-Melzer (1872–1934) – działaczka społeczna na rzecz dziecka żydowskiego* (2009) wydobywa z zapomnienia postać anonimową w polskiej, a mało znaną w żydowskiej, historiografii. Wszechstronna działalność R. Pomeranz-Melzer – dobroczynna, opiekuńczo-wychowawcza, społeczna na rzecz biednych, bezrobotnych, chorych, wdów i sierot, emancypacji kobiet, a także literacka – czyni z niej osobę zasługującą nie tylko na skromny artykuł. Znaczenie jej działalności najkrócej można wyrazić porównaniem do dokonań Janusza Korczaka. Artykuł *Cecylia Kłafien (1881–194?) – pionierka żydowskiego szkolnictwa zawodowego we Lwowie i w Małopolsce w okresie międzywojennym* (2011) upamiętnia dorobek kobiety zasłużonej, podobnie jak R. Po-

meranz-Melcer, na polu e szkolego szkolnictwa zawodowego, opieki społecznej i nad sierotami we Lwowie. Była ona jedn z głównych organizatorek pomocy sierotom i dzieciom opuszczonym po I wojnie wiatowej i szkolnictwa zawodowego dla dziewcz t ydowskich, gał zi o wiaty zupełnie nieobecnej we wcze niejszym okresie. Z kolei opracowanie *Henryk Biegeleisen jako dyrektor Szkoły ydowskiej e szkolej im. A. Kohna we Lwowie* (2011) ukazuje posta co prawda znan w polskiej historiografii, ale tylko w zakresie jej aktywno ci historycznoliterackiej i wydawniczej. Przeprowadzone badania dopełniły słabo rozpoznany okres ycia Biegeleisena, a mianowicie lata kierownictwa jedn ze szkół wyznaniowych. Ten spolszczony yd poło ył zasługi w zakresie rozwoju szkolnictwa Ludowego w ród ydów lwowskich, przeprowadzaj c reform w szkole e szkolej im. A. Kohna, zwi zan z wprowadzeniem j zyka polskiego jako wykładowego.

Obraz nauczycielstwa galicyjskiego uzupełniaj tak e artykuły omówione ju wy ej w kontek cie bada nad szkolnictwem elementarnym i nauczaniem religii moj eszowej, dotyczące Izaaka Izydora Planera (*O nauczaniu religii moj eszowej w szkołach publicznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej – casus Izaaka Izydora Planera (1854–1925)*) oraz Artura Zał ckiego (*Problemy wieckiej szkoły ydowskiej w Galicji doby autonomicznej w wietle opracowa Artura Zał ckiego*). Ukazałem w nich, w jaki sposób nauczyciele ydzi reagowali na reformy o wiaty ludowej w Galicji i dostosowywali si do wymogów prawa o wiatowego. Te dwie sylwetki s te przykładem wyborów dokonywanych przez nauczycieli ydowskich pracuj cych w szkołach publicznych. yciorys nauczycielski I.I. Planera jest przykładem harmonijnego ł czenia przywi zanie do ydowskiej tradycji i religii z wyzwaniem szkoły wieckiej i zgodnego ycia z nie ydowskim otoczeniem. Z kolei sylwetka zawodowa A. Zał ckiego dokumentuje proces polonizacji nauczycieli ydowskich. Przekonuje tak e, e system o wiatowy w dobie autonomii galicyjskiej dawał mo liwo awansu zawodowego nauczycielom ydowskim. Zał cki z niej skorzystał, rozpoczynaj c prac w ydowskim szkolnictwie ludowym (w szkole wyznaniowej), a nast pnie przechodz c do publicznego szkolnictwa redniego. Jednocześnie nie był on aktywny na polu naukowym. Zał cki jest te przykładem pełnej asymilacji nauczycieli ydowskich z tendencj odci cia si od ydowskich korzeni. Wszystkie wymienione pi artykułów wpisuj si w nurt bada biograficznych nad nauczycielstwem galicyjskim, uzupełniaj c znacz co dotychczasowy stan bada o sylwetki nauczycieli ydowskich.

Du e walory poznawcze maj równie artykuły pozostaj ce na marginesie głównego nurtu moich bada , a mianowicie *Ławka szkolna w szkole galicyjskiej na przetomie XIX i XX w.* (2013) i *Warunki sanitarno-higieniczne szkolnictwa ludowego w dobie autonomii galicyjskiej na przykładzie szkół ydowskich we Lwowie* (2016). Przedstawione w nich informacje wzbo-

gacaj badania w obszarze historii kultury materialnej szkoły. W tekstach tych ledz ewolucj prawodawstwa galicyjskiego w drugiej połowie XIX w. normuj cego sprawy budownictwa, lokalizacji i wyposażenia szkół, a także zapisów kładących nacisk na ochronę zdrowia i życia uczniów i na zapewnienie im opieki lekarskiej na terenie szkoły. Wypracowano wówczas normy sanitarne, dotyczące m.in. wietrzenia i wentylacji klas szkolnych, ich sprzątania i ogrzewania, toalet i szatni, a także wyposażenia w ławki i krzesła o konstrukcji uwzględniającej zmieniający się wzrost i proporcje ciała uczniów oraz różny charakter aktywności szkolnej. Praktyczną stroną realizacji rozporządzeń w tym zakresie ilustruj przykładami szkół żydowskich, przy czym ustalenia odnoszą się nie tylko do nich, lecz do stanu całego szkolnictwa galicyjskiego.

Jeden z ostatnich moich artykułów, opublikowany w roku 2016, otwiera nowy obszar badawczy. Chodzi tu o opracowanie *Sprawa dyscyplinarna Henryka Machnickiego, nauczyciela Gimnazjum w Kołomyi – karta z dziejów szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX w.* Powstało ono na podstawie analizy dokumentów z postępowania dyscyplinarnych przeciwko nauczycielom szkół ludowych, średnich, a także inspektorom, prowadzonych przez Radę Szkolną Krajową. Jednym z głównych powodów wszczynania tego typu postępowania były doniesienia o dyskryminacji uczniów ze względu na ich narodowość oraz religię. Typowym przykładem jest sprawa H. Machnickiego, przeanalizowana we wspomnianym artykule. Ustaliłem w nim, iż w zdominowanym przez Polaków szkolnictwie średnim zdarzało się, że uczniowie Ukraińcy, a także Żydzi, byli narażeni na szykany ze strony polskich nauczycieli. Skonstatowałem, że skład grona nauczycielskiego w Gimnazjum w Kołomyi nie odpowiadał stosunkom narodowościowym w mieście i okolicy, gdzie dominowali odpowiednio Żydzi oraz Ukraińcy. Kierownik i nauczyciele, w większości Polacy, odnosili się z lekceważeniem do języka i obyczajów tych grup, gorsząc uczniów, a także środowisko lokalne. Z dokumentów archiwalnych wynika jednak, że RSK traktowała tego typu sprawy z należytą powagą, piętując przejawy dyskryminacji. Dowodem jest fakt, że wspomnianą sprawę prowadził inspektor krajowy Bazyle Ilnicki, Ukrainiec.

Artykuł ten, choć ma charakter przyczynku, niesie w sobie duży potencjał badawczy – może zainspirować do dalszych prac nad stosunkami narodowościowymi w szkołach galicyjskich. Badania takie mogą pomóc w wypracowaniu płaszczyzny dialogu pomiędzy współczesnymi Polakami, Ukraińcami i Żydami. Poznanie uwarunkowań rozwoju szkolnictwa, relacji między uczniami, nauczycielami oraz rodzicami żydowskimi i nieżydowskimi, z pewnością wzbogaci ten opis Ukraińców, może ułatwi

rozwiązywanie problemów współczesnej szkoły w kontekście zjawiska globalizacji. Nieprzypadkowo dużą część artykułów opublikowałem w „Roczniku Polsko-Ukraińskim”, w „Rocznikach” („Wisnykach”) Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie i Lwowskiej Akademii Komercyjnej, w Naukowym Centrum Judaizmu i Sztuki Żydowskiej imienia Fajiny Petrajatkowoi we Lwowie, a także w „Kwartalniku Historii Żydów”. Dążyłem bowiem do wielostronnego naświetlenia analizowanych treści, także z perspektywy innych narodów. Możliwość taką dały mi również wystąpienia z referatami na konferencjach międzynarodowych. Wziąłem udział w sumie w 23 konferencjach (w tym 17 po doktoracie), z czego cztery odbyły się we Lwowie na Ukrainie. Platformą dyskusji i konsultacji są także posiedzenia komitetów redakcyjnych „Prac Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” oraz „Prac Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński”, w których regularnie uczestniczę.

Podsumowując, moje badania, realizowane zarówno przed, jak i po uzyskaniu stopnia doktora, ukazują dorobek **Żydów lwowskich**, a także galicyjskich, w zakresie **opieki i wychowania sierot** oraz **oświaty w latach 1772–1939** (w tym drugim obszarze można wyróżnić dodatkowo problematykę **nauczania religii mojżeszowej** oraz **biografii nauczycieli żydowskich**). O potrzebie opracowania tych zagadnień wymownie świadczy fakt przyznania na ich realizację grantów, finansowanych odpowiednio przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w roku 2006 (pierwszy obszar badań) oraz Narodowe Centrum Nauki w roku 2011 (drugi obszar badań).

M. Topol